

Հայկական գիտահետազոտական հանգույց Armenian Research & Academic Repository

Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Ստեղծագործական համայնքներ
ոչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

**This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial
3.0 Unported (CC BY-NC 3.0) license.**

Դու կարող ես.

պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով
ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format

Adapt — remix, transform, and build upon the material

2233

«Յ Ա Ռ Ա Զ» Ի Դ Ր Ա Դ Ա Ր Ա Ն»

№ 55

(Զ. ԳԱՐԻՐԱՍԿԻ 100-ԱՄԵՆԱԿԻ ԱՌԹԻԽ)

Ա.ԶԳԱՅԻՆ ՀԵՐՈՍ

Գրքն է 5 կողմ.

Կազմեց Յոզա. Թադևոսեանց

— ԵՐԶ —

ТИФЛИСЬ

Ճեկտրոպեչատնի „Г Е Р М Е С Ъ“ С. П. Едигарова
Մաղար. փող. № 5. 1907

9(45)

р-14

32

24 JAN 2006

«ՅԱՌԱՋ»-Ի ԳՐԱԴԱՐԱՆ»

№ 55

30 MAY 2011

304

3(45)

70-14

(Ջ. ԳԱՐԻՔԱԼԻԻ 100-ԱՄԵԱԿԻ ԱՌԹԻԻ)

1998

ԱԶԳԱՅԻՆ ՀԵՐՈՍ

Կազմից Յոյս. Թադևոսեանց

ТИФЛИСЪ

Электротечатня „ГЕРМЕСЪ“ С. П. Едигарова
Гонимар. фол. № 5. 1907

(15)

17 APR 2013

2233

Ա. ՉԳ ԱՅԻՆ ՀԵՐՈՍԸ

«Մեր հայրենիք թշւառ, անտէր,
«Մեր թշնամուց ոտնակոխ,
«Իւր որդիքը արդկանչում են
«Հանել իւր վրէժ, քէն ու ոխ»...

1.

XIX-դ դարի սկզբում, երբ եւրոպական բոլոր պետութիւնները՝ Ռուսաստանը, Անգլիան, Գերմանիան ու Աւստրիան բաժանում էին իրար մէջ Նապոլէօն Մեծից յետոյ մնացած հարուստ ժառանգութիւնը, — Իտալիան ազգային ազատ ու անկախ մի պետութիւն չէր, այլ սոսկ մի «աշխարհագրական տէրմին», ինչպէս ասում էր Աւստրիայի առաջին մինիստր Մէտտէրնիխը 1815 թ. Վիեննայի վեհաժողովում:

Նա բաժանւած էր մի շարք փոքր իշխանութիւնների, որոնք հեծում էին ֆրանսիացիների ու մանաւանդ աւստրիացիների ծանր լծի տակ: Ամեն տեղ տիրում էին հին միապետական կարգեր. Մէտէրնիխի՝ բռնակալութեան այդ պատւարի դառնաշունչ ոգին սաւառնում էր Իտալիայի պայծառ հօրիւցծներում... Կղերականութիւնն էլ, որ միշտ եղել է բազմատանջ Իտալիայի «չար հրեշտակը», նորից բարձրացրել էր իր գլուխը ու վերսկսել սոսկալի հալածանք Նապոլէօն առաջինի ժամանակից մտցրած մի քանի րէֆորմների դէմ:

Ժողովուրդը՝ հալածւած, կեղեքւած օտարից ու իւրայիններից, յուսահատական դրութեան մէջ, — իզուր էր կանչում իր գիտակից որդիներին՝

«Հանել իւր վրէժ, քէն ու ոխ»...

Տանջանքների երկար ու ձիգ տարիներ անցան, մինչև որ

39509-62

«Թշնամուց ոտնակոխ» եղած հայրենիքի որդիքը կարողացան դուրս քշել Իտալիայից օտարներին, միացնել բոլոր փոքր իշխանութիւններն ու ստեղծել ժամանակակից ազատ ու սնկախ Իտալիան:

Իտալիայի այդ ազատագրական շարժման պատմութեան հետ սերտ կապւած է Ջուզէպպէ Գարիբալդիի մեծահռչակ անունը *):

Սօսել Գարիբալդիի մասին՝ սօսել է թէ բաց անել 19-դ դարի պատմութեան ամենափայլուն էջերից մէկը...

* * *

19-դ դարի սկզբներում Իտալիայում միայն մի բուն հայրենասէրներ էին երազում հեռացնել աւստրացիներին ու Ֆրանսիացիներին, միացնել ամբողջ Իտալիան ու մտցնել սահմանադրական կարգեր...

Սրանց գործունէութիւնը սկզբներում արտայայտուած էր հատուկոր կերպով, տեղական, մասնակի յեղափոխական շարժումներով և միայն երեսուն տարուց յետոյ այդ շարժումը պարզ գունաւորեց, կազմակերպեց ու ընդհանրացաւ:

1846 թւականն էր. կատարուած էր նոր պայլի ընտրութիւնը. Հոսիւր ընտրողական պայքարի մէջ էր. ամբողջ Իտալիան անհամբեր սպասում էր ընտրութեան ելքին:

Կարդինալները բաժանել էին երկու կուսակցութեան. մէկը պաշտպանում էր եպիսկոպոս Մաստայու (Mastai) թեկնածութիւնը, որը յայտնի էր իբրև ազատամիտ հայեացքների տէր մարդ, իբրև հակառակորդ Աւստրիայի ու նախանձախնդիր ազգային ազատա-

*) Գարիբալդին ծնւել է հիւսիսային Իտալիայի Նիցցա քաղաքում 1807 թ. յուլիսի 22-ին: Պատանեկութեան օրերում Գարիբալդին հօր հետ, որ ծովապետ էր, կատարում էր յաճախ ծովային ճանապարհորդութիւններ, իսկ հօր մահից յետոյ ինքը սկսեց մենակ պարապել ծովային աւստուրով: Բայց երբ հռչակաւոր Մաձինին ձեռնամուխ եղաւ Իտալիայի ընդհանուր ապստամբութեան գործին, Գարիբալդին հրաժարեց ծովային թափառական կեանքից և ամբողջ ոգով նւիրեց Իտալիայի ազատութեան ծրագրի իրագործման (1831 թ.):

Սակայն ապստամբութիւնը վիժեց և բոլոր մասնակցողները, ի թիւս որոնց և Գարիբալդին, դատապարտեցին մահուան պատժի (1833 թ.): Գարիբալդիին յաջողեց ազատել հալածանքից ու հեռանալ հարաւային Ամերիկա: Այստեղ նա մնաց մինչև 1848 թ., անընդհատ մասնակցելով հանրապետականների կռիւններին միապետականների դէմ:

գրութեան. միւս կուսակցութիւնը պաշտպանում էր Աւստրիայի թեկնածու կարդինալ Լամբրուսկինին:

Երբ ընտրութիւնները վերջացան առաջին թեկնածուի յաղթանակով, որ ընդունեց Պիոս IX անունն, ամբողջ Իտալիան խանդավառեց մօտալուտ ազատութեան յոյսերով...

Եւ պապն իր սկզբնական գործունէութեամբ հաւատ ներշնչեց հասարակութեան...

Յենւելով Ֆրանսիական կառավարութեան, Նապօլէօն III-ի աջակցութեան վրայ, Պիոս IX սկսեց մի շարք բարենորոգումներ մտցնել Հոսիւր շրջանում: Այսպէս՝ նա ներեց բոլոր քաղաքական յանցաւորներին», այսինքն նրանց, որոնք Իտալիայի ազատագրութեան գործին մասնակցելու համար ենթարկել էին արտօրի. հրատարակեց աւելի մեղմ գրաքննական (ցենզուրային) կանոններ, հիմնեց «պետական խորհուրդ» աշխարհականներից և ապա կազմակերպեց ազգային գւարդիա:

Պայլի ազատամիտ բարեփոխումները համոզեցին հայրենասէր իտալացիներին, որ պապը իրօք կանցնի ազգային ազատագրական շարժման գլուխը, և այդպիսով քաղաքաշարք Իտալիան կազատուի աւստրիական ամօթարեր լծից...

Ժողովրդի այս խանդավառ յոյսերը բաժանում էր նոյն իսկ յեղափոխութեան պարագլուխ հռչակաւոր Մաձինին. սա մի առանձին գրութեամբ դիմեց Պիոս IX-ին, խորհուրդ տալով առաջնորդ հանդիսանալ հայրենիքի ազատութեան գործում...

Ահա այս պատմական նշանաւոր մօմէնտին հանդէս եկաւ և Գարիբալդին:

Ամբողջ 11 տարի էր, ինչ Գարիբալդին հեռացել էր հայրենիքից և ապրում էր Հարաւային Ամերիկայում:

Այստեղ հանրապետականները կատաղի կռիւ էին մղում միապետականների դէմ: Գարիբալդին անցել էր հանրապետականների գլուխը և անընդհատ կռիւներ էր մղում նրանց թշնամիների դէմ:

Եւ նա շնորհիւ իր արտասովոր քաջութեան, իր պատերազմական տաղանդին արդէն վաստակել էր, իբրև կուռզ, զինուորական հանճարի մեծ հռչակ, իսկ իբրև մարդ, շնորհիւ իր հեզ, անսահման բարի ու անձնազոհ բնաւորութեան, գրաւել էր ամենքի սէրն ու յարգանքը:

Անա հէնց այդ միջոցին Գարիբալդին լուր առաւ Պիոս IX-ի ընտրութեան ու գործունէութեան մասին:

Նրա ազատասէր սիրտն այլևս չը հանդուրժեց... Նրա սէրը դէպի հայրենի՝ երկիրը, որ երբէք սահման չէ ունեցել, մղեց նրան դէպի Իտալիա...

Այդ օրումնից ծագեց նրա աստղը, որ այնուհետև մնաց փայլուն ու վառ...

Երբ Գարիբալդին իր նաւով, որի վրայ հպարտ ծածանում էր եռագոյն դրօշը, հասաւ Իտալիա, արդէն ապստամբութիւնը բռնել էր ամբողջ երկիրը...

II.

1848 թ: մարտի 27-ին Գարիբալդին ձանապարհեց Ամերիկայից դէպի Իտալիա:

Այդ միջոցին յեղափոխական շարժումները բռնկւել էին արդէն ամբողջ Եւրօպայում: Ֆրանսիայում պայթել էր փետրւարեան յեղափոխութիւնը. Օրլէաններէ տոհմը արտաքսւած էր. հաստատուել էին նոր հանրապետական կարգեր:

Իտալիան ևս յետ չէր մնացել միևս երկիրներից. քաղաքական շարժումները բռնել էին ամբողջ Իտալիան հիւսիսից մինչև հարաւ: Միլիտիայում ապստամբութիւնը եռում էր. Ֆէրդինանդ թագաւորը ստիպւած էր տալու նոր սահմանադրութիւն: Սարդինիայի թագաւոր Կարլ Ալբէրտը, տեղի տալով ժողովրդի պահանջներին, հրատարակել էր նոր կանոններ, որոնք հաստատում էին նոր սահմանադրական կարգեր: Նոյնը տեղի էր ունեցել Տօսկանիայի ու Պարմայի զբօսութիւններում: Հոսումը պապը ևս հարկադրւած էր մի քանի զիջումներ անելու ժողովրդին: Աւստրիայի իշխանութեան տակ գտնւած իտալական նահանգներում՝ Լօմբարդիայում, Վենետիկի շրջանում, Մօդէնայում ապստամբական շարժումները հասել էին իրենց զարգացման գագաթնակէտին... Այսպէս, ամբողջ Իտալիան վառւած էր յեղափոխական կրակով...

Գարիբալդին, չը նայեա՞ծ, որ դեռ 1833 թ. սկսած գտնւում էր քաղաքական յանցաւորների թուում, այնուամենայնիւ, առանց մի վայրկեան անգամ վարանելու, թողեց իր ընտանիքը հայրենի Նիցցա քաղաքում ու գնաց ուղղակի Սարդինիայի թագաւորի

մօտ առաջարկելու իր ծառայութիւնները: Կարլ Ալբէրտը այդ միջոցին անցել էր ապստամբ լօմբարդացիների զլուխը և պատերազմ էր յայտարարել աւստրիացիներին:

Գարիբալտաբար թագաւորը սառն ընդունելութիւն ցոյց տւեց Գարիբալդին և մերժեց նրա առաջարկը:

Գարիբալդին հայրենասէր սիրտը խիստ վշտացաւ, սակայն նա նրանցից չէր, որոնք վհատուում են առաջին անյաջողութիւնից...

Նա շտապեց Միլան: Այստեղ ժամանակաւոր կառավարութիւնն ուրախութեամբ ընդունեց նրան. տալով զենքերալի տիտղոս, յանձնեց նրան կազմակերպելու լօմբարդացի կամաւորներին:

Գարիբալդին մեծ փութկոտութեամբ կազմակերպեց իր գունդը. նա արդէն պատրաստ էր կռւի դաշտը նետելու, երբ Կարլ Ալբէրտը, մի շարք պարտութիւններ կրելով աւստրիացիներից, ստիպւած եղաւ նորից Միլանը յանձնել թշնամուն ու հաշտութիւն կապել:

Գարիբալդին դայրացած յայտարարեց մի թուոցիկ, որտեղ, անւանելով թագաւորին «հայրենիքի դաւաճան», խոստանալով էր շարունակել պարտիզանական կռիւ:

Այնուամենայնիւ կռիւը տանուլ էր տւած. Գարիբալդին այլևս Լօմբարդիայում ոչինչ չունէր անելու: Նա հեռացաւ Ռաւէն-նա ու սկսեց կազմել կամաւորների նոր խմբեր:

Այդ միջոցին Հոսումը պայթեց ապստամբութիւն:

Պապ Պիոս IX, որ արդէն դաւաճանել էր իր նախկին գաղափարներին ու կորցրել իր ժողովրդականութիւնը, անկարող լինելով դիմադրել հանրապետականներին, փախել էր Հոսմից: Ապստամբները Մաձինիի ղեկավարութեամբ հաստատել էին Հոսումում հանրապետութիւն:

Ֆրանսիական կառավարութիւնը, իր հովանաւորութեան տակ առնելով պապին, զօրք ուղարկեց Հոսմի վրայ: 1849 թ. ապրիլի 24-ին Ֆրանսիական նաւատորմի զօր հասաւ Հոսմից ոչ հեռու Չիվետա-Վէլկիա նաւահանգիստը: Այդ ժամանակ Մաձինին հրաւիրեց Գարիբալդին օգնութեան:

«Երբ Գարիբալդին, ասում է ոռւս կենսագիր պ. Յօմակիօնը, նստած ձիու վրայ, գեղեցիկ զարդարւած իր սպիտակ թիկնոցով, հագին լայն կարմիր բաճկոն, մեծ սև գլխարկով, որի տակից ծածանում էին ջայլամի փետուրները, երկար գանգուր մազերով,

որոնք թափւած էին նրա յաղթանդամ ուսերի վրայ,—երևաց չոսմի փողոցներում, ժողովուրդը ոգևորւած նրա անվեհեր տեսքից, համակեց մի մաքով ու մի յուսով՝ անհ նահ, որ կը պաշտպանի քաղաքը, անհ նահ, որ կարտաքսէ թշնամունք...
Ամբոխի ուրախութեանը չափ չը կար, ամեն կողմից լսուած էին «կեցցէ Գարիբալդին» աղաղակները. ամբոխը, օգը ձգելով թաշկի-նակներ ու գլխարկներ՝ ողջունուած էր իր ազատարար հերոսին...

Գարիբալդին յանձնեցին կամուտներին մի զօրագունդ, որ բաղկացած էր ամեն կարգի ու դիրքի մարդկանցից. այստեղ կային բժիշկներ, փաստաբաններ, ուսանողներ, չինովնիկներ, դադթական խաղացիներ, իսպանացիներ. սրանք ամենքը անձանօթ էին զինուորական գործին, սակայն Գարիբալդին հրաշագործ ձեռքի տակ դառնուած էին կուռի մէջ մի-մի առիւծներ... Նա գիտէր նրանց մէջ մշտական վառ պահել ազատասիրութեան ու հայրենասիրութեան ոգին, և այդպիսով յրաշքներ գործել...

8,000 հոգուց բաղկացած Ֆրանսիական զօրքն անկարող եղաւ զիմադրել Գարիբալդին. մեծ կորուստ տալով, նա յետ նահանջեց, թողնելով կուռի յաղթական դաշար ժողովրդի հերոսին...

Չոսմը ազատւած էր, ժողովուրդը ցնծուած էր, սակայն ինքը Գարիբալդին գործը վերջացած չէր համարուած. թշնամին յաղթւած էր, սակայն դեռ ոչնչացրւած ու իսպառ արաքուած չէր. դեռ վտանգը կար, և նա թոյլատուութիւն խնդրեց Մաձինիի հանրապետական կառավարութիւնից հետամուտ լինել թշնամուն:

Բայց, զժրբխտարար, նրա խնդիրը մերժեց, և չոսմը նորից ընկաւ թշնամիների ձեռքը:

Ֆրանսիական զօրքը, օգտուելով զինազարից, ժողովեց նոր ուժեր, և գիշերով, «կեցցէ Իտալիա» դբաւձանական աղաղակներով ներս խուժեց քաղաք...

Գարիբալդին փորձեց պաշտպանել քաղաքը, սակայն «ազգային ժողովը» որոշեց անձնատուր լինել: Այն ժամանակ Գարիբալդին վճռեց գնալ Վենետիկ, ուր յուզումները դեռ շարունակուած էին. նա, ժողովելով իր զինուորներին, որոնք թուով 2,400 հոգի հետեակներ էին և 400 հոգի ձիաւորներ, ասաց նրանց.

«Ձեզ սպասուած են ասթն ու ծարաւը ցերեկը, իսկ գիշերները՝ ցուրտն ու քաղցը: Յոգնածութիւնն ու վտանգները կը լինեն ձեզ բաժին: Դուք չէք ունենայ ոչ հանգիստ, ոչ ապաստան. ձեզ սպանուած

է ծայրայեղ չքաւորութիւն. դուք իւրաքանչիւր վայրկեան պատրաստ պիտի լինիք կուռ մղելու: Ա՛րդ, ով սիրուած է Իտալիան, թող հետևի ինձ»: Եւ արդարև աննկարագրելի դժուարութիւններ ու տանջանքներ նա կրեց ճանապարհին: Աւստրիացիները մի կողմից, Ֆրանսիացիները միւս կողմից՝ հետևուած էին նրան: Անընդհատ կոիւներուած նա կորցրեց իր խմբի մի մասը. միւս մասը նա ինքն արձակեց. քնացին միայն 250 հոգի, որոնք չուզեցին հեռանալ սիրած հրամանատարից: Սրանց մէջ տեղաւորելով իր կնոջ Անետային, որ միշտ բոլոր կուիներուած անբաժան էր ամուսնուց, Գարիբալդին կատարեց դաժանելի արշաւանքի վերջին գործողութիւնը: Գիշերը, ձեղբելով թշնամու բանակը, հասաւ Ադրիատիքական ծովի ափը: Այստեղից նա, նստելով ձկնորսական նավակներ, գիմեց գիշերով դէպի Վենետիկ: Արդէն մօտեցել էին քաղաքին, երբ աւստրիացիները, նկատելով, մի քանի անգամ թնդանօթներ արձակեցին ու ապա սկսեցին հետամուտ լինել: Օգտուելով գիշերուայ մթութիւնից, նաւակներից մի քանիսը սպառեցին, միւսներն ընկան թշնամու ձեռքը... Գարիբալդին յաջողեց Անետայի հետ միասին ափն իջնել ու թաղուել մօտակայ անտառում:

Այստեղ Գարիբալդին հասաւ անձնական մեծ զժրբխտութիւն: Վերջին օրերի նեղութիւնները վերջնականապէս ջլատել էին Անետայի թոյլ ոյժերը: Երկու օր շարունակ Գարիբալդին իր ձեռների վրայ տանուած էր մերձիմահ Անետային, ջանալով մի անվտանգ տեղ գտնել և բժշկի օգնութեան դիմել: Սակայն իղուր: Անետան շուտով վախճանեց, թողնելով Գարիբալդին երկու տղայ՝ Մէնուտի ու Բիչուտո, և մի աղջիկ՝ Տէրեզիտա:

Գարիբալդին, յանձնելով հողին իր սիրելի Անետային անտառում, ուղևորեց դէպի Պիեմօնտ:

Այստեղ հալածական հերոսը հանդիպեց նոր զժրբխտութեան: Կառավարութիւնը նրան ձերբակալեց ու բանտարկեց... Սակայն պարլամենտն ու հասարակութիւնը բարձրացրին բուսն բողոքներ այդ տեսակ անարգ քայլի դէմ, և ամօթահար եղած կառավարութիւնը յետ վերցրեց իր կարգադրութիւնը...

Գարիբալդին, տեսնելով, որ թշնամիներն իշխում են ամենուրեք, որ ժողովուրդը կրկին լքւած է, որ ազատագրական շարժումը մատնւած է ժամանակաւոր դադարի, որ, վերջապէս, իր

ներկայութիւնն Իտալիայում մշտական սպանում է առաջ բերել ընդ թաղութիւններ աւստրիացիների ու իտալական կառավարութիւնների միջև, — որոշեց զրկին հեռանալ հայրենիքից...

Մի քանի տարի Աֆրիկայում ու Ամերիկայում թափառելուց յետոյ, Գարիբալդին վերադարձաւ կրկին Եւրոպա, գնեց իր վաստակած փողով Նէապօլից ոչ հեռու Կապրերա վայրենի, բայց գեղեցիկ կղզու մի ժառը և այնտեղ բնակութիւն հաստատեց:

Այստեղից զիւրին էր հետեւել հայրենիքում տեղի ունեցող անցքերին:

Սակայն նրան վիճակած չէր երկար հանգիստ առնելու. վրայ հասան 1859 թ. փոթորկալից օրերն և վերջ գրին նրա խաղաղ կենցաղին...

III.

«1848 թ. յեղափոխութիւնը, ասում է ֆրանսիացի պատմաբան Մենիօբօսը, յաջողութիւն չունեցաւ: Նրանից յետոյ մնացին սոսկ յիշողութիւններ ու հիասթափութիւն. ժողովուրդը անտեսապէս քայքայեց, կառավարութիւնները սկսեցին առաւել ևս անվստահութեամբ վերաբերել դէպի մամուլը, ազատամիտ գաղափարներն ու բուրժուազիան. նրանք կրեցին մեծ դէֆիցիտ, իսկ ամբողջ միջին Իտալիան մնաց օտարների ձեռքին (աւստրիացիները գրեւէ էին զբսութիւններն և Ռօմանիան, իսկ ֆրանսիացիները՝ Հոօմը): Ազգային եռագոյն դրօշը, որ միաժամանակ ընդունւած էր բոլոր կառավարութիւններէց, այժմ թողնւած էր: Իտալիան մնաց նոյն բաժան-բաժան եղած ու օտարների իշխանութեան ենթակայ պետութիւնը, ինչպէս որ էր 1848 թ. ևս կանխիկ առաջ»:

Միայն մի պետութիւն կար, որ կարողացել էր պահպանել իր ազգային անկախութիւնն ու ազատ սահմանադրական կարգերը. դա Սարդինիայի թագաւորութիւնն էր, որ ընդգրկում էր իր մէջ Սարդինիան, Սաւօյիան, Պիեմօնտը ու Գէնուան:

Այս իշխանութիւնն էլ դարձաւ կենտրոն իտալական միութիւնը դարբնողների համար:

Այստեղ էին իրենց համար ապաստան գտել իտալական ազատագրութեան բոլոր հալածական գործիչները:

Այստեղ էր և հռչակաւոր կոմս Կաւուրը, Սարդինիայի մինիստրութեան նախագահը, որ մեծ դեր կատարեց իտալական ազատագրութեան ներկայ շրջանում:

Կաւուրի մինիստրութիւնը տեւեց 1852 թ. սկսած մինչև 1859 թ., և նա այդ ժամանակաւ ընթացքում անդուլ կերպով աշխատում էր իրագործելու իտալական միութիւնը:

Նրա ծրագիրն էր՝ ստեղծել հիւսիսային Իտալիայի նահանգներից անկախ ու զօրեղ իտալական պետութիւն ու ապա միացնել սրա հետ մէկը միւսի յետևից Իտալիայի մնացեալ մասերը: Այս նպատակին հասնելու համար Կաւուրը անհրաժեշտ էր համարում՝ նախ, ստեղծել զօրեղ զօրք ու նաւատորմիկ, իսկ երկրորդ՝ ձեռք բերել դաշնակիցներ Եւրոպայում: Կաւուրը համոզւած էր, որ Իտալիան միայն իր սեփական ոյժերով անկարող կը լինի ազատել աւստրիացիների նման ուժեղ թշնամու լծի տակից:

Եւ Կաւուրին յաջողեց իրագործելու այս ծրագիրը համարեա ամբողջութեամբ:

Օրէնսդրական ճանապարհով նա մեծ զարկ տուց Սարդինիայի թագաւորութեան ընդհանուր տնտեսական զրութեան զարգացման, իսկ ճարպիկ քաղաքականութեամբ նա ձեռք բերեց Անգլիայի ու Ֆրանսիայի բարեկամութիւնը: 1859 թ. յունւարին Կաւուրը պաշտօնապէս Պօմօրիերում դաշն կապեց Նապօլէօն III-ի յետ ընդդէմ Աւստրիայի:

Այդ դաշնագրութեան համաձայն Նապօլէօն III-ը պիտի ազատէր Լօմբարդիայի ու Վենետիկի իշխանութիւնները, իսկ փոխարէնը ստանար Նիցցան, Գարիբալդիի ծննդավայրն, ու Սաւօյիան:

Երեք ամիս անց պատերազմը, իսկապէս, բունկեց: Կաւուրը անմիջապէս առաջարկեց Գարիբալդիին ստանձնել կամաւորների՝ այսպէս կոչւած «Ալպեան որսորդների» զօրագնդի հրամանատարութիւնը:

Գարիբալդին, գոհ իրեն ցոյց տւած պատւից, թողեց գեղատեսիլ Կապրերան ու շտապեց կուրի դաշտը:

Այստեղից նա, Կաւուրի գաղտնի թելադրութեամբ, ուղարկեց Իտալիայի չորս կողմը յատուկ պատուիրակներ առաջ բերելու ընդհանուր ապստամբութիւն:

Ինչպէս միշտ, այս անգամ էլ Գարիբալդին յաղթութիւնը յաղթութեան յետևից էր տանում աւստրիացիներին դէմ:

Նա արդէն մտածում էր նւաճելու Վենետիկը. հասնել մինչև Ազրիատիքական ծովի ափը, երբ հրաման ստացաւ Նապօլէօն III-ից գաղարեցնել պատերազմական գործողութիւնները: Պրուսացիներն արդէն սպառնում էին Ֆրանսիային, և կայսրը շտապեց հաշտութիւն կապել Աւստրիայի հետ:

Գարիբալդին զայրացած պատեց կայսրի նամակը և կտորները յէտ ուղարկեց նրան պատասխանի փոխարէն: Բայց անմիջապէս նա ստացաւ երկրորդ հրամանը նոյն մտքով և այս անգամ արդէն Սարդինիայի թագաւոր Վիկտոր-Էմմանուէլից, որին հերոսը մեծ ակնածութեամբ էր վերաբերում, իբրև ապագայ միացեալ Իտալիայի միապետի:

Եւ Գարիբալդին ստիպւած եղաւ հնազանդել...

Բայց, երբ նա լուր աւաւ, որ Աւստրիան զիջել է միայն Լոմբարդիան, իսկ Ֆրանսիան ստացել է իր ցոյց տւած աջակցութեան համար Նիցցան, իր ծննդավայրն, և Սաւոյիան, նա չը կարողացաւ այլ ևս զսպել իր զայրոյթն ու վիշտը...

Մինչդեռ նա իր ամբողջ կեանքը նւիրել էր Իտալիայի ազատութեան գործին, նրա հայրենի քաղաքը տալիս ևն օտարների ձեռքը... Ի՞նչ անուն տալ զրան... Գարիբալդին համարում էր և նա ամենից շատ մեղադրում էր Կաւուրին:

Ընտրելով պատգամաւոր իր հայրենի Նիցցայի կողմից, նա ներկայացաւ Տուրինի պալատին և թափեց իր վշտացած, վիրաւորւած սրտի մաղձը Կաւուրի գլխին...

Այնուամենայնիւ Նիցցան մնաց Ֆրանսիացիների ձեռքին... Գարիբալդին, հրասթափւած ու դառնացած, հեռացաւ իր ժայռոտ կղզին...

IV.

1859 թ. պատերազմը թէև de jure չը ձևակերպեց Իտալիայի քաղաքական միութիւնը, բայց de facto իրագործեց այդ միութիւնը:

Պատերազմի սկզբում Գարիբալդիի արած կոչը զէպի ընդհանուր ապստամբութիւն ունեցել էր իր խոշոր հետևանքները: Մօզէնայում, Ռօմանիայում, Տօսկանիայի ու Պարմայի դքս-

սութիւններում ժողովուրդը ապստամբել էր ու հաստատել ժամանակաւոր կառավարութիւններ, որոնք ընդունել էին Սարդինիայի սահմանադրութիւնը, ոչնչացրել նրա սահմանների մաքսատներն ու հիմնել ընդհանուր պօստային հաղորդակցութիւն: Իսկ երբ Սարդինիայի պարլամենտի նոր ընտրութիւնները կայացան, այդ պաւտնները ուղարկեցին իրենց յատուկ ներկայացուցիչները. այդ օրւանից Սարդինիայի պարլամենտը կոչւում էր նոյնպիսին պարլամենտ:

Այսպէս կաղմակերպեց հիւսիսային Իտալիան, մնում էին դեռ անջատւած Վենետիկը, Հուսը, Նէապօլն և Սիկիլիան:

Սակայն ի՞նչ փոյթ. դեռ կենդանի էր Գարիբալդին: Նրա ազատասէր ոգին սաւառնում էր Իտալիայի հօրիզօններում, ամենազատասէր ոգին սաւառնում էր Իտալիայի հօրիզօններում, ամենաքին զրգում գէպի անդուլ էրիւ արօտիւտիզմի դէմ՝ յանուն հանրապետութեան, օտարների սնարգ լծի դէմ՝ յանուն հայրենիքի ազատութեան...

Ազատութեան արշալոյսն ամենից առաջ ծագեց Սիկիլիայի ու ապա Նէապօլի համար:

1860 թ. Գարիբալդին, միացած հանրապետականների պարագլուխ Մաձինիի հետ, սկսեց Սիկիլիայի ու Նէապօլի ապստամբութեան պատրաստութիւնները տեսնել: Ամեն կողմից կամաւորները սկսեցին խմբել ազգային հերոսի շուրջը. շուտով նրանց թիւը բացահայտում էր Գարիբալդիի ձեռքի տակ հասաւ հազար հոգու. թէև յետագայում Գարիբալդիի ձեռքի տակ կենտրոնացաւ մօտ 17 հազար հոգուց բաղկացած զօրք, այնուամենայնիւ Գարիբալդիի այս արշաւանքը յայտնի է «Հազարի արշաւանք» անունով:

Մայիսի կիսին Գարիբալդին հազար հոգով իջաւ Սիկիլիայի ափն ու յայտարարեց իրեն կղզու զիկտատոր: Վեց շաբաթւայ ընթացքում ամբողջ Սիկիլիան արդէն նւաճւած էր. նէապօլիտանական զօրքը ամեն տեղ ջարդւած ու արտաքսւած էր:

«Գարիբալդիի փառաւոր յաղթութիւնները, առում է պիժօմակիօնը, առաջ բերին ընդհանուր համակրանք նաև հերոսի հայրենիքի սահմաններից շատ հեռու. բոլոր ազգերն արձագանք տւին նրանց, օգնութեան գալով թէ փողով, թէ մարդ-կանցով: Համաշխարհային ազատութեան ականաւոր պաշտպաններն ուշի ուշով հետևում էին Սիկիլիայում տեղի ունեցող անցքերին և, առաջին հնարաւորութիւնից օգտւելով, գալիս մտնում էին

Գարիբալդիի զբօշի տակ. նրանք հրաժարուում էին արդիւնաւէտ պաշտօններէից և գալիս էին մեռնելու իտալացի հայրենասէրների հետ միասին»:

Իսկ հռչակաւոր Վիկտոր Հիւզօն Գարիբալդիի տարած յաղթութիւնների տպաւորութեան տակ այսպէս էր խօսում.

«Ո՞վ է Գարիբալդին:—Մարդ է, և ուրիշ ոչինչ. բայց նա մարդ է բառիս ամենաբարձր մտքով: Ազատութեան մարդ, մարդասիրութեան մարդ: Ունի նա զօրք:—Ո՛չ. միայն բուռն կամաւորներ: Ունի նա ռազմամթերք:—Ո՛չ: Իսկ վառօդ:—Միայն մի քանի տակառ: Թնդանօթներ:—Այնքան, որքան խլած են թշնամուց: Ինչո՞ւն է նրա ուժը: Ինչն է պատճառը նրա յաղթութիւնների: Ո՞վ է նրա նիզակակիցը:—Ժողովուրդների հոգին»:

Յուլիսի վերջերին Սիկիլիան արդէն ազատւած էր նէպօլիտանական բռնակալից: Գարիբալդին շտապում էր անցնել Նէպօլ, իսկ այնտեղից Հոօմ:

Այդ միջոցին եւրօպական դիպլօմատիան, որ միշտ ձգտում էր պահել Իտալիան քաղաքականապէս քայքայւած դրութեան մէջ, պահանջեց Սարդինիայի կառավարութիւնից վերջ դնել Գարիբալդիի գործողութիւններին: Վիկտոր Էմմանուէլը դիմեց մի նամակով Գարիբալդիին, թախանձելով բաւականա՛նալ տարած յաղթութիւններով:

Ժողովրդի հերոսը այդ նամակին պատասխանեց իր յեղափոխական մեծ անւան արժանի հետեւեալ խօսքերով:

«Ժողովուրդը կանչում է ինձ, և ես պարտազանց կը լինեմ դէպի նա, եթէ արձագանք չը տամ նրա կոչին»:

Եւ արդարեւ. օգոստոսի 17-ին Գարիբալդին անցաւ Կալարիա, վերջրեց Ռէջիօ ամրոցն ու ապա յաղթական ընթացքով հասաւ Նէպօլ: Այստեղ ազգաբնակիւթիւնն ընդունեց ազգային հերոսին բուռն ոգևորութեամբ: Անընդհատ տեղի էին ունենում ազմկալից հանդէսներ, հրավառութիւններ, կօնցերտներ ուղղակի փողոցներում...

Գարիբալդին անմիջապէս մտցրեց Սարդինիայի սահմանադրութիւնը՝ ազատեց քաղաքական բանտարկեալներին, գրաւեց յարքունիս բուրբօնների տոհմական կալաւծները, արտաքսեց եզրիտական կազմակերպութիւնները:

Այս սկզբնական կարգադրութիւններից յետոյ Գարիբալդին համարեց իր գործը վերջացած Նէպօլում:

Նոյեմբերի սկզբներում նա, իբրև դիկտատոր, համաձայն ազգաբնակիւթեան յայտնած ցանկութեան, յանձնեց Սիկիլիան ու Նէպօլիտանական նախկին թագաւորութիւնը Վիկտոր-Էմմանուէլին, իսկ ինքը նորից հեռացաւ Կապրերա:

Թագաւորը տւեց Գարիբալդիին մարշալի կոչում, առաջարկեց ապրել իր պալատներից մէկում, վերցնել հարուստ պետական կալաւծներ, սակայն Գարիբալդին կտրուկ կերպով հրաժարեց բոլոր պատիւներից: Նա իրաւունք չէր համարում վարձատրութիւն ստանալ հայրենիքին մատուցած ծառայութիւնների համար:

«Այն հերոսը, ասում է Յօմակիօնը, որ նւաճեց իր միապետի համար նրա կէս թագաւորութիւնը, վերագարձաւ տուն մի քսակ լորի կոան տակին»...

V.

1861 թ. մարտին ժողովեց առաջին իտալական պարլամենտը (ազգային ժողովը), որ և հռչակեց Վիկտոր-Էմմանուէլին Իտալիայի թագաւոր «Աստուծոյ սղորմութեամբ և ժողովրդի կամքով»... Այժմ Վիկտոր Էմմանուէլն ունէր 22 միլիօն հպատակներ...

Այնուամենայնիւ Իտալիայի քաղաքական միութիւնը դեռ լիակատար չէր. անհրաժեշտ էր միացնել Հոօմն ու Վենետիկը:

Հոօմի հարցը ամենից շատ էր զբաղեցնում թէ Գարիբալդիին ու ժողովրդին և թէ կառավարութեան:

«Հոօմը պիտի լինի Իտալիայի մայրաքաղաքը. առանց մայրաքաղաք-Հոօմի՝ անհնարին է վերջնականապէս վերաստեղծել Իտալիան»,—ասում էր Կառուրը պարլամենտում, և այդ կարծիքը բաժանում էր ամբողջ Իտալիան:

Չը նայած դրան կառավարութիւնը, եւրօպայի ճնշման տակ, խուսափում էր վճռողական քայլերից:

Գարիբալդին էր միայն, որ տարւած Հոօմի գրաւման մըտքով, չը կարողացաւ երկար սպասել...

1862 թ. նա իր կամաւորներով անցաւ Սիկիլիա: Այստեղ նա սկսեց կազմակերպել իր զօրքը, բայց միաժամանակ նաև զօ-

բեղ ազիտացիա մղել ժողովրդի մէջ Փրանսիացիները դէմ, որոնց ձեռքին էր գտնուում Հոսմը: Այս անգամ Գարիբալդին կուր նշանաբան էր ընդունել՝ «Հոսմ կամ մահ»...

Երբ 3500 հոգի կամաւորներ արդէն պատրաստ էին, Գարիբալդին ուղևորեց Կալաբրիայի միջով դէպի Հոսմ:

Անցնելով մի շարք քաղաքներ, Գարիբալդին արդէն հասել էր Ասպրոսոնտէ լեռան ստորոտը (Հոսմից ոչ հեռու), երբ հանդիպեց իտալական կառավարութեան զօրքին...

Վիկտոր-Էմմանուէլը, Նապոլէօն կայսեր ճնշման տակ, ուղարկել էր իր զօրքը ազգային հերոսի դէմ...

Ին ճակատագրի դառն հեգնանքն էր...

Կառավարչական զօրքը արդէն պատրաստ էր կսիւր սկսելու: Գարիբալդին, սակայն, չէր ուզում թափել իր հայրենակիցները արիւնը. նրա կուր Փրանսիացիները դէմ էր: Եւ անհնաշտագից իր զօրքի առաջ հրաման արձակելու չը կրակել: Սակայն հէնց այդ վայրկեանին կառավարչական զօրքն իր փորձով հրամանատարի կարգադրութեամբ համազարկ տւեց Գարիբալդի վրայ...

Ներսուր վիրաւոր ընկաւ, իսկ նրա զինւորներն անձնատուր եղան...

Գարիբալդին ձերբակալեցին և տարան Վարինիանօ ամրոցը: Երբ նրա վէրքերն առողջացան, — թէև նա մի օտի վրայ ֆիաց կազ մինչև մահ, — կառավարութիւնը ազատ թողեց նրան: Գարիբալդին վերագարձաւ տուն, Կապրիա կղզին:

Այսպէս անյաջող վերջացաւ Հոսմն ազատելու առաջին փորձը:

Աւելի բախտաւոր գտնեց Վենետիկը:

1865 թ. Իտալիան դաշն կապեց Պրուսիայի հետ ընդդէմ Աւստրիայի, իսկ 1866 թ. սկսեցին պատերազմական գործողութիւնները:

Իտալական կառավարութիւնը նորից յիշեց ժողովրդի անվեհեր հերոսին. նա անմիջապէս հրաւիրեց Գարիբալդին ստանձնելու կամաւորների զօրագնդի հրամանատարի պաշտօնը:

Մեծ հայրենասէրը մոռացու թեան տւեց կառավարութեան կողմից իրեն հասցրած վիրաւորանքը, և սգեհորութեամբ նետուեց կուր անկող դաշար:

Նրա երջանիկ սուղն այստեղ ևս փայլեց...

Մինչդեռ իտալական զօրքի բոլոր միւս հրամանատարներն

ամեն տեղ յետ էին նահանջում թշնամու առաջ, Գարիբալդին մի քանի յաջող կուրներից յետոյ յետ մղեց աւստրիացիներին ու գրաւեց ամբողջ իտալական Տիրօլը:

Բայց հերոսին սպասում էր նոր հիասթափութիւն, նոր դառն վիշտ... Նրա երազները՝ իսկ իսպառ Տիրօլը թշնամուց, օղբ ցնդեցին: Թագաւորն արդէն հաշտութիւն էր կապել Աւստրիայի հետ միայն Վենետիկը ստանալու պայմանով...

Երբ Գարիբալդին հեռագրով հրաման ստացաւ հեռանալ Տիրօլից, սաստիկ զայրացաւ. կատաղութիւնից նա կտորեց իր սուրն և պատասխանեց միայն մի խօսքով՝ «Հնազանդուում եմ»...

Վենետիկի ազատութիւնից յետոյ Հոսմի հարցը դառաւ հերթական:

Կառավարութիւնն ու գարիբալդիականները այդ խնդրի լուծման մէջ հետևում էին իրար հակառակ քաղաքականութեան:

Մինչդեռ առաջինը ձգտում էր խաղաղ ճանապարհով տիրել Հոսմին, և այդ նպատակով մշտական բանակցութիւններ էր վարում պապի ու Նապոլէօն կայսեր հետ, Գարիբալդին և նրա համախոհներն աշխատում էին յեղափոխական ճանապարհով նւաճելու Հոսմը:

Եւ Գարիբալդին, հաւատարիմ իր մի անգամ արդէն ընդունած նշանաբանին՝ «Հոսմ կամ մահ», չէր դադարում նոր փորձեր անելուց հասնելու իր փայտայտ նպատակին:

Բայց, ինչպէս միշտ, յեղափոխական ճանապարհը փշոտ է. նա ամեն անգամ էլ հանդիպում էր անյաջողութեան. իտալական կառավարութիւնը միշտ արգելք էր հանդիսանում հերոսի ազատարար ջանքերին: Վերջին փորձը նա կատարեց 1867 թ. հոկտեմբերին: Գարիբալդին իր կամաւորներով ներս խուժեց Հոսմի նահանգը ու գրաւեց Մօստէ Ռօմօնդօ աւանը, որ Հոսմից ընդամենը 7 վերստ հեռաւորութեան վրայ էր գտնուում: Իժբախտաբար ընդհանուր ազատամբուութիւնը, որի վրայ մեծ յոյսեր էին դրել գարիբալդիականները, չը յաջողեց. քաղաքում տեղի էին ունենում միայն մի քանի մասնակի ազատամբական դէպքեր:

Նապոլէօն III-ը, լուր անելով Գարիբալդի արշաւանքի մասին, անմիջապէս զօրք ուղարկեց պաշտպանելու Հոսմը:

Իտալական կառավարութիւնն էլ իր կողմից ջանում էր հաժողելու Գարիբալդին հրաժարել արշաւանքից:

39509-69

եւ արդարեւ. Գարիբալդին, տեսնելով, որ ընդհանուր ապստամբութիւնը վիժել է, իսկ քաղաքն արդէն ֆրանսիական զօրքի ձեռքին է, տեղի տւեց կառավարութեան յորդորներին: Նա յետ նահանջեց, բայց ճանապարհին պապի զօրքը յարձակեց նրա վրայ: Տեղի ունեցաւ Մէնտանի հռչակաւոր կռիւը (1867 թ. նոյեմբերի 3-ին). Գարիբալդին ջարդեց պապի զօրքը, բայց այդ միջոցին օգնութեան հասաւ ֆրանսիական զօրքը, որ զինւած էր Շասպօի նոր հրացաններով: Կռիւը տւեց միայն երկու ժամ:

Գարիբալդիականները, պարտութիւն կրելով, փախուստ տւին. իսկ ինքը Գարիբալդին հազիւ կարողացաւ ազատուիլ: Ֆրանսիական զօրքի հրամանատարը, դիւային հրճւանքով լցւած տարած յաղթութիւնից, հեռագրեց կայսեր՝ «Շասպօի հրացանները հրաշքներ գործեցին»...

Գարիբալդին ուղեւորեց դէպի Կապրերա, բայց ճանապարհին, Ֆլորէնցիայից ոչ հեռու, նրան հասաւ նոր դժբախտութիւն. իտալական ոստիկանութիւնը ձերբակալեց նրան...

Գարիբալդին չէր հաւատում, որ նրա հետ այդքան տմարդի կերպով վարուած են կառավարութեան հրամանով, ուստի և խիստ բողոքեց ու հակառակեց ոստիկանութեան: Սակայն վերջինս անդրդուելի էր. ազգային հերոսին գետին վորեցին և ձեռքերի վրայ տարան երկաթուղի նստեցրին...

Ոստիկանութիւնը, թէև խիստ միջոցներ էր ձեռք առել գաղտնի պահելու հերոսի ձերբակալութիւնը, սակայն լուրն այդ մասին կայծակի արագութեամբ տարածւեց ամեն տեղ...

Երբ գնացքը հասաւ Սպէցիա քաղաքը, հասարակութեան խուռն բազմութիւնն արդէն պաշարել էր կայարանը:

Սմբոխն արձակեց Գարիբալդիին համար բերած կառքի ձիերը և մարդիկ լծեցին: «Կեցցէ Գարիբալդի» անընդհատ աղաղակներով ոգևորւած ժողովուրդը տարաւ իր ազատարարին բանտի փոխարէն քաղաքի առաջնակարգ հիւրանոցը...

Այնուամենայնիւ վարչութեան յաջողեց տանել նրան վարինիանօ ամրոցը:

Գարիբալդիին հմայքը ժողովրդի առաջ չափազանց մեծ էր, որպէս զի ամբողջ միջնադէպը դրանով էլ սահմանափակէր: Իտալիայի շատ տեղերում սկսեցին մի շարք խոշոր յուզումներ ու ցոյցեր կառավարութեան դէմ:

Միլան քաղաքը ուղղակի ապստամբեց. կառավարութիւնը, ապստամբներին զսպելու համար դիմեց զէնքի ոյժի, սակայն ժողովուրդը տեղի տւեց միայն արիւնահեղ կռիւց յետոյ... Նոյն իսկ Պարիզում հասարակութիւնը խիստ բողոքեց կառավարութեան այդչափ անարգ ու անարժան վարմունքի դէմ:

1867 թ. նոյեմբերի 25-ին կառավարութիւնը, տեղի տալով ժողովրդի բողոքներին, արձակեց Գարիբալդիին: Նա վերադարձաւ Կապրերա կղզին և վերսկսեց իր տնային խաղաղ աշխատանքները:

VI.

1870 թ. բնիկեց ֆրանկո-պրուսական պատերազմը, որ և վերջ դրեց Գարիբալդիի մենակեաց կեանքին:

Պատերազմի դաշտից գալիս էին մէկը միւսից աւելի յուզիչ լուրեր:

Ֆրանսիացիները տանուլ են տւել Սէզանի կռիւը. Նապօլէօն III կայսրը զերւած է, Ֆրանսիայում հաստատւած է հանրապետութիւն, պրուսացիները սպառնում են Պարիզին, հանրապետութիւնը ծայրայեղ վտանգի մէջ է...

Եւ Գարիբալդիի անոխակալ սիրտը, նրա հանրապետական գգացմունքները, նրա ազատասէր ոգին այլևս չը հանդուրժեցին...

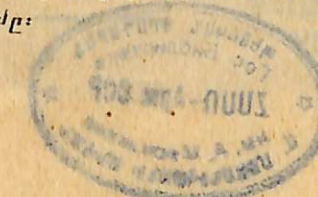
Ազատութեան մարտիկը շտապեց կուրի դաշտը, օգնութեան ձեռք մեկնելու ֆրանսիացիներին...

Այստեղ ևս ծերունի զօրապետը ցոյց տւեց իր զինւորական հանճարը: Մասնակցելով մի շարք կռիւների, նա ամեն անգամ էլ յաղթող հանդիսացաւ պրուսացիների դէմ:

Ֆետագայում վիկտոր Հիւգօն ամենայն իրաւամբ նկատեց, որ «ֆրանսիական զենեքաւորների մէջ Գարիբալդին միակն էր, որ պարտութիւն չը կրեց»:

Պատերազմը վերջանալուց յետոյ Գարիբալդին վերադարձաւ հայրենիք: Այստեղ նրան սպասում էր մեծ բերկրութիւն. նրա փայփայած ամենամեծ իղձը իրագործւած էր... Հոսմը ազատւած էր...

Վիկտոր-Էմմանուէլը, օգտուելով ֆրանս-պրուսական պատերազմից, գրաւել էր Հոսմը:

Այժմ Իտալիայի ազատագրութեան գործը վերջացած էր... Իտալիան ունէր իր մայրաքաղաքը, իր միակ քաղաքական պետը, պապի աշխարհական իշխանութեանն վերջ էր արւած...

1874 թ. Գարիբալդին ընտրւեց ազգային պարլամենտի պատգամաւոր: Երբ նա մուտք գործեց Հոսոմ, ժողովուրդը ընդունեց հայրենիքի ազատութեան հերոսին բուն սգևորութեամբ:

«Մանիֆեստացիաները, ասում է պ. Յոմակիօնը, այնպիսի խոշոր չափեր ստացան, որ վիկտոր-էմմանուէլը, զգալով իրեն նսեմացած, դառնութեամբ նկատեց. «անընդհատ աղաղակում են Գարիբալդին, իսկ ես ինչով եմ մեղաւոր հոսմայեցիներին առաջ»...

*
**

1882 թ. յունիսի 2-ին մի օրուր գոյժ կայծակի արագութեամբ անցաւ ամբողջ Իտալիան ծայրէ ի ծայր... «Գարիբալդին, Իտալիայի ազատագրութեան հերոսը, վախճանւել է»...

Ամբողջ երկիրը ընկղմեց սգի ու ողբի մէջ, մեծ կորուստի դառն վիշտը համակեց ամենքին...

Երախտագէտ հայրենիքը նորից յնչանեց իր յարգանքն ազգային հերոսին, կատարելով հանդիսաւոր թաղումն ու նիւթապէս ապահովելով նրա ընտանիքը...

*
**

Այսպէս մենք տեսնում ենք, որ Գարիբալդիի ամբողջ կեանքը՝ Իտալիայի ազատագրութեան դրամայի մարմնացումն էր: Նա ծնւել ու մուել էր հայրենիքի ազատութեան վեհ գաղափարով և մեռաւ, երբ այդ գաղափարը իրանով արդէն իրականութիւն էր դառնել... Նա միաժամանակ միացնում էր իր մէջ անսահման սէր ու գէպի հայրենիք՝ երկաթէ կամքի հետ, անձնագոհ ուրախ՝ հանձարեղ մտքի հետ... Պատմութեան մէջ Գարիբալդիի նման գէմքերը խիստ հազազիւտ են: Ի գուր չէ, որ ժողովուրդը մինչև այսօր էլ պատել է նրա անունը հրաշագեղ առասպելներով...

«Գարիբալդին, ասում է ժողովուրդը, չէ մեռել. նա նորից կը գայ, երբ Իտալիային կը հասնի մի մեծ դժբախտութիւն... նա կը գայ սպիտակ ձիու վրայ նստած, երկար գանգուրներն ուտերին թափած, կարմիր թիկնոցով...»

<< Ազգային գրադարան

NL0411088

1. Բալս.— Հարուստ, և ազբատ.	
II տայ սղրութիւն . . .	15 կող.
2. Պեղեխոնով.— Հաց, լոյս և ա-	
զատութիւն . . .	12 »
3. Ֆէլորովիչ.— Ինչպէս են ժո-	
ղով. փողերը ծախս . . .	5 »
4. Կարմելիլ.— Նոր լիբ. քար.	2 »
5. Ջեմով.— Գրող. և բանորր	15 »
3. Պեղեկոսով.— Ազգ. հարցը	
և սօց.— դեմոկրատիան . . .	5 »
7. Պրամպոլինի.— Գրողացիներ.	5 »
8. Ե. Քոպիչեան.— Արեւստ. մի-	
ութիւններ . . .	15 »
9. Նովոսործակի.— Ինչ է իրաւա-	
կան պետութիւնը . . .	15 »
10. Կ. Կարանով.— Հող. հարցը	
Նոր-Չելլիանդիայում . . .	2 »
11. Ժան Փօրէս.— Բուրժ. սեփ. և	
նրա սպաղսոյ դրաւումը . . .	5 »
12. Ա. Արեղեան.— Դեմոկ. բնտ.	12 »
13. Կառլ ցլի.— Ազգութիւնները	
հարցը Ռուսաստանում . . .	3 »
14. Ա. Անտոնեան (Ղարիբ)—	
Ազատութեան ճանապարհ.	80 »
15. Ֆ. Կասպ.— Սահ. էութ. մաս.	5 »
16. Ա. Ն. Ինչնպէս կարելի է լու-	
ծել հողային հարցը . . .	12 »
17. Վ. Գալուբով.— Ինչ է ժող.	2 »
18. Ս. Չուարեան.— Վիճակագր.	
տեղ. զիւղ ազգաբնակ. . .	25 »
19. Պիժնն Գիլեան— Ժողով. օ-	
րէնս. դաշ Չելիքերիայում . . .	20 »
20. Իիկեսէլեն.— Ով ինչ է սպր.	7 »
21.— Մի գրոյց հողի. մասին . . .	5 »
22. Լ. Շիւլիս.— Ազգ. ծր. հարցը	7 »
23. Ա. Նիկոլայեւ.— Կօսակերպի	5 »
24. Շոտայ. օգտ. ձեր իրաւունք	1 »
25. Լ. Պեթրով.— Երկու ծրագիր	20 »
26. Ս. Վ. Եսսեկ.— Պետ. կազմա-	
կերպ. հիմքերը Արեւոտ. . .	12 »
27. Անսլիլի.— Գրողաց. հարցը	
Պրանսիայում . . .	7 »
28. Մ. Յովնանիսեան.— Դաշն.	
և նրա հակառակորդները . . .	50 »
29. Ժ. Գէղ. Եւ պ Լամարգ.—	
Տեսնես. դարգ. և Սօցիալիզմ . . .	5 »

30. Նովոսործակի.— Ազգ. հարցը	
Աւստրոսլաւոն և ֆէդերացիա	7 »
31. Խորամանկ կարգեր . . .	7 »
32. Մ. Յովնանիսեան.— Գորղ.	
հանգուցը (տաճկահ. ինդիլը	
մեքէ. շրջ).	20 »
33. Հրամանները զատակ. համար	
4. Չեմով.— Կրասկարցա-	
լին կուի թէօրիալի շարքը	10 »
35. Լ. Շիւլիս.— Նազդադոյն ծը-	
րադիրը	12 »
36. Ս. Նեկրասով.— Ինչ կարգեր	
են հարկատու ժողովրդին	10 »
37. Ա. Շախար.— Ֆէդէրալիզմ և	
դեմոկրատիզմ	30 »
38. Արամայիս.— Վնասակար	4 »
39. Արամայիս.— Մի քանի գլուխ	
հայ-թրքական ընդհար.	25 »
40. Մ. Յովնանիսեան.— Վովկ.	
Վանդ. (հայ-թրք. բնդհար.)	25 »
41. Շ. Գօրգել.— Ինչպէս իրական.	
ազգութիւն. հաստ.	7 »
42. Գ. Խամակ.— Դէպի ֆէդէր.	80 »
43. Վ. Չեմով.— Պրօլէտար. և	
աշխատաւոր դիւղացիու-	
թիւնը	18 »
44. Արամով.— Գրողացի և	
բանորր	3 »
45. Է. Վանդերվիլդ — Բանոր դա-	
սակարգ. գրուք թեղիայում	45 »
46. Ս. Չակ.— Հող և կապիտ.	15 »
47. Վանդ.— Անշատածները	10 »
48. Մ. Յովնանիսեան.— Փիլիսո-	
փայ Սօցիոլոգի	15 »
49. Ֆէլորովիչ. Ժողովրդ. փողերը	
(բուրժուէրէն)	7 »
51. Արամայիս. Մի քանի գլուխ	
հայ-թրքական ընդհարում.	10 »
52. Յ. Թաղեւտեան. Ֆրանսիա-	
կան մեծ լեզուաբան.	20 »
53. Գեքուրի Յիշողութիւն. մօտ.	
անցեալից I պրակ	10 »
54. Գեքուրի Յիշողութիւն. մօտ.	
անցեալից II պրակ.	15 »
55. Յ. Թաղեւտեան. Ազգ. հերոս.	5 »
56. Կարիբեւ. Տեսնեսազիւս.	
գրոյցներ	20 »

Իիմել' Բագու «Մասրուդեիկին»
Երևան.— Ս. Օհանջանեանին.

Թիֆլիս Նիկ. Մատինեանին «Փարոս».

Յանկացողները կարող են ստանալ գրադարանի բոլոր գրքերը միասին, չըլճարելով ճանապարհածախսը: